

„...ki a legfőbb jót e világon véli elérni”

Diószegi
György
Antal

Spillenberg Sámuel lőcsei orvos értékteremtése kora lutheránus világában

A múlt évben az *Evangelikus Élet*ben megjelent írásomban (DIÓSZEGI 2012) megemlékeztem Spillenberg Sámuel (1573, Szepesolaszi – 1654, Lőcse) orvosdoktor életútjáról. E jelentős lőcsei orvos a gyógyító tevékenységén kívül 1613-ban papírmalmot alapított Szepes vármegyében: ez az ipartörténeti tette a ma napig is a magyar papír- és vízjeltörténeti kutatások tárgyát képezi. 1885-ben még létezett ez a Szepestapolcán létesített papírmalom, amely Európában páratlanul hosszú ideig, 272 éven át működött eredményesen.

Az európai szakirodalomban is közismert az 1613-ban megalapított szepességi papírmalom, Teplíc, amely rendkívüli ipartörténeti értéket képvisel a magyarországi papír- és vízjeltörténeti kutatásokban. Teplíc alapításának 400. évfordulóján érdemes megismerni Spillenberg Sámuel értékteremtő életútját, amely egyben kora lutheránus világának számos összefüggésére is rámutat.

E lőcsei orvos emlékét a fenti ipartörténeti tette örzi a mai napig is, pedig korának egyik legnevesebb orvosa volt, és ennek számos történeti adaléka fennmaradt a magyar orvostörténeti irodalomban.

A lőcsei doktor

E száz gyökerű felvidéki család eredeti származási helye a különböző hivatkozásokra tekintettel nagy valószínűséggel a vesztfáliai teutoburgi erdő (Teutoburger Wald) és Münster városának vidékére tehető. Az 1540-es években telepedtek le Lőcsén (MIKÓ–VERŐ 2008, 276. o.).

Spillenberg Dávid lutheránus lelkész fia, Spillenberg Sámuel 1573-ban született Szepesolasziban (Wallendorf) (WESZPRÉMI 1960, 338. o.).

Személyéről köztudott, hogy lőcsei orvosként nagy hírnevet szerzett, azt viszont kevesen tudják, hogy vállalkozó kedvű személyiség is volt: magánszemélyként ötödikként alapított Magyarországon egy rendkívül sikeres, évszázadokon át működő papírmalmot (BOGDÁN 1963, 86. o.). De mielőtt erre részletesebben is kitérnénk, lássuk e nevezetes gyógyító pályafutását!

Spillenberg Sámuel a lőcsei iskolában kezdte meg tanulmányait (PRÓDER–FÁBIÁN–VARGÁNÉ 2001, 168. o.). Már a lőcsei iskolában kitűnt kivételes szellemi képességeivel, így további tanulmányait a városi tanács anyagi támogatásával protestáns egyetemeken (Wittenberg, Görlitz, Bazel) folytathatta 1592–1597 között (HORÁNYI 1777, 292–293. o.). 1596 őszén Bazelbe ment az egyetem orvosi karára: itt avatták orvosdoktorrá 1598. január 26-án.¹

¹ *Lőcsei stipendiánsok és literátusok*, 207. o.

1597-ben adta ki a *Theses de morbo hungarico quas... pro gradu doctoratus in arte medica consequendo publice discutiendas proponit...* címet viselő orvostani értekezését (MIKÓ-VERŐ 2008, 276. o.). Értékes orvostörténeti alkotás: ez a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményének legkorábbi orvosi disszertációja (HÓMAN 1925, 84. o.).

Már Wittenbergben is foglalkozott (a teológiai tanulmányok mellett) orvostudománnyal, de orvosdoktori oklevelét végül Bázelen szerezte meg, miután a tudósok ünnepélyes gyűlésén megvédte a magyar betegségről és a gyógyító utasításokról szóló tételét.² A *Theses de morbo hungarico...* címet viselő disszertáció fontos része magyar orvostörténeti irodalmunknak (SZINNYEI-SZINNYEI 1878, 723. o.).

Értekezésének 19. pontjában ekként írt e betegség lelki tényezőjéről: „Jelentős szerepe van ennél a betegségnél is csakúgy, mint más dologban, a félelemnek és képzelődésnek. Bizony, ráillik erre is egy híres jogász mondása: a képzelődés okozza magát a bajt.” (WACZULIK 1986)

Lőcse városa által finanszírozott hatévi németországi tanulmányai után két éven át ingyen gyógyított a városban. Létrehozta Lőcsén a városi patikát, és felszerelte drága gyógyászati eszközökkel.³

1605-ben Lőcsén a város főorvosa lett, és (Thurzó Kristóf ajánlására) Szepes vármegye első választott megyei orvosává nevezték ki.⁴ 1610-ben gróf Thurzó György nádor főorvosaként tevékenykedett; 1614-ben pedig Bethlen Gábor fejedelem udvari orvosává nevezte ki (WESZPRÉMI 1960, 341. o.). 1619 márciusában orvosi konzíliumra hívták Bécsbe II. (Habsburg) Mátyás súlyos betegségének gyógyítására.⁵

Spillenbergs Sámuel Lőcse város főorvosaként írta meg orvosi szakkönyvét a pestissel történő fertőzés ellen való védekezésről 1622-ben: egyidejűleg jelentette meg latin (*Tempore infectionis haec ante omnia observanda, quae sequuntur*), illetve német nyelven (*Zur Zeit der Infection soll man vor allen Dingen nachfolgende Mittel brauchen*). Mindkét kiadvány Daniel Schultz lőcsei műhelyéből került ki (SZINNYEI-SZINNYEI 1878, 723. o.).

A két azonos tartalmú kiadvány két fejezetben (I. *Pro praeservatione*, II. *Pro curatione*, illetve I. *Zu Verhütung der Pest*, II. *Die Curation*) tartalmazta a szerző orvosi tanácsait a pestis elleni védekezésről, az orvosságokról és gyógynövényekről.

Ezeket a praktikus egészségügyi tanácsokat tartalmazó népszerű füzetait valószínűleg hatósági felkérésre írta, mert a legtöbb későbbi lőcsei vagy szepességi orvos hivatalos felszólításra készült munkái mind hasonló tartalmúak voltak. Okot erre az 1621–1622-ben pusztító pestis adott: Lőcsén ezerhétszáz ember halt meg a járvány következtében. Spillenbergs Sámuel a pestis elleni küzdelem kiváló magyarországi tudósa volt a 17. században: *Pestilenzbüchlein* címet viselő, 1622-ben írott műve a magyar orvostörténeti irodalom egyik fontos és többször ismertetett írása (ZIMMERMANN 1933).

A gyógyító munka során az emberi végzet nyilvánvaló volta alapvető tapasztalat. Vélhetően ez mutatkozik meg abban, amikor a megbecsült orvosdoktor egyik ajánló versében az ember mulandóságát állította szembe többek között Nagy Sándor hatalmával, és erkölcsfilozófiai intelemként hitet tett a földi életet követő boldogabb örök élet mellett:

² Lásd a tanulmány szerzőjének a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ülésén 2010. március 25-én elhangzott előadását *A Spillenbergs-család 17–19. századi genealógiája* címmel.

³ *Lőcsei stipendiánsok és literátusok*, 217. o.

⁴ *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve 1889*, 88–89. o.

⁵ Uo.

„Nagy Sándor, ki egész földrészt hódította magának,
meghódolt a halálnak s nyüvek étele lett.
Kincs, rang és a gyönyör szentháromsága csak ezt ér,
isteneként a világ mit leborulva imád.

Mind, ki a legfőbb jót e világon véli elérni,
kákán vél göcsöt és tűzben keres jeget az.
Istenesen halj meg, törekedjél erre s eléred
menten a legfőbb jót, mit szanaszét keresel.”⁶

1634-ben szintén a pestis elleni védekezés céljából jelentette meg az orvosi tanácsokat tartalmazó művét (*Pestis alexiacus renovatus et in usum communem comitatus Scepusiensis publicatus. Quae huc pertinent medicamenta characteribus notata, in pharmacopolico Leuschoviensi venalia prostabunt*), amelyet gróf Thurzó Ádámnak ajánlott március 19-én (RMNY 2: 578–579. o.).

1646-ban II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a felesége, Báthori Zsófia gyógyítására Nagyváradra hívta az ekkor már 73 éves lőcsei orvost.⁷

Korának legnevesebb orvosa volt, ám e doktor emlékét mégis valójában egy ipartörténeti tette őrzi napjainkig is.

„Jelentős szerepe van ennél a betegségnél is csakúgy, mint más dologban, a félelemnek és képzelődésnek. Bizony, ráillik erre is egy híres jogász mondanisa: a képzelődés okozza magát a bajt.”

Az ipartelepítő

A szepességi Teplícen 1613-ban létesített papírmalma különleges és kiemelt szerepet tölt be a magyar papírtörténetben: a Spillenbergről Sámuel lőcsei orvosdoktornak papírkészítésre alkalmas kézi őrlésű papírmalom alapítására (2 évvel később) adományozott 1615. évi latin nyelvű királyi privilégium egyedülálló a magyar papírtörténetben, senki más nem részesült ilyen adományban Magyarországon!

Okirati szinten ebből a szempontból igen lényeges az alábbi dokumentum. 1615. október 2-án kelt az a papírmalom létrehozását (Lőcse városának ugyancsak e tárgyban ez év január 2-án kiadott engedélyét) átíró királyi szabadalom, amely engedélyezte Spillenbergről Sámuel számára a Lőcséhez tartozó Teplíc-völgyben a régi gabonamalom átalakításával papírmalom létrehozását.⁸ Az orvosdoktor 40 forint évi díj megfizetése mellett kizárólagos jogot kapott a királytól papiros előállítására.⁹

Szepestapolca 1885-ben leégett: a lakóházak nagy részével együtt semmisült meg szeszfőzdéje, gótikus temploma és a nevezetes papírgyár is.

⁶ SZENCZI MOLNÁR 1975, 95. o.

⁷ MAGYARY-KOSSA 1995, 3: 366. o.; *Monum. Okm.* XXIV. 369. o.

⁸ Magyar Országos Levéltár 37.220 filmtári doboz. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. Királyi Könyvek 6. köt. 550–553. o.

⁹ *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve* 1889, 88–89. o.

A címerszerző

A lőcsei orvosdoktor volt családja címerszerző őse. A II. Mátyás király által 1615-ben adott nemeslevél a „kiváló SPILLENBERG SÁMUEL lőcsei orvosdoktorunk igyekezetére, megfontoltságára, hűségére és hűséges szolgálataira” tekintettel került kiadásra, melyeket „egyrészt a Mi Magyar Szent Koronánk Királysága, másrészt saját Fenségünk irányába különböző helyeken és időkbën hűségesen kifejtett és teljesített”.¹⁰

Az 1615. évi címeres nemeslevél

¹⁰ Az 1615. évi címeres nemeslevél 19. századi magyar fordítása hadusfalvi Spilenberg László (1908–1966) főhadnagy hagyatékából.

A címer leírása a nemeslevélben: „fekete színű álló katonai pajzson egy teljes, természetűen ábrázolt, válla fölül emelkedő kétágú borzas farkú, mellső lábait előrenyújtó, kítartott szájából nyelvét kiöltő, hátsó lábain ágaskodó aranyoroszlán mintegy a pajzs jobb oldala felé tartva emelkedik, és az oroszlán nyakára egy nyitott szájából nyelvét kiöltő, koronával koszorúzott fejű teljes kígyó csavarodik a farkával, és az oroszlán feje felett a pajzs jobb oldala felé tartva kanyargón emelkedik. A pajzsra boruló királyi koronával ellátott, katonai tölcseres nyílt sisakot az előbbihez hasonló, lágyékáig emelkedő oroszlán díszíti. A sisak tölcseré arany és fekete szalagokkal ékesített, amelyek a pajzs területén összevegyülve hullámszerűen és a pajzsot tetszetősen díszítik oly módon, amint mindezt jelen oklevelünk kezdetén, vagyis fejénél a festő tanult keze és művészete által a szemlélők szemei számára kellemes látványt nyújtva sajátos és valódi színeivel megfestette.”

E címeradományozás az orvosdoktor részére a két címerállat együttes alkalmazásával, a rettenthetetlen bátorsággal párosuló kimagasló szellemi teljesítmény jelképeként egyedülállónak minősíthető a magyar címerábrázolásokat illetően.

Lutheránus kapcsolatrendszere

Spillenberg doktor lutheránus egyházi kapcsolatrendszerének számos adata arra utal, hogy a hitörzés és a tudás egységében élte életét.

Jó példa erre, hogy a *Theses de morbo Hungarico...* címet viselő orvostani értekezésében ezt rögzítette 1597-ben: „a betegségnek az okait nemcsak testünkben, hanem a lelkünkben is viseljük” (WACZULIK 1986).

Ennek a látásmódnak a gyökerei a lőcsei diákévekig nyúlnak vissza. Az ifjú Spillenberg Sámuel patrónusa volt a lőcsei Anton Platner lutheránus lelkipásztor: neki köszönhette az egyetemi tanulmányait lehetővé tevő ösztöndíjat is.¹¹

Anton Platner tanulmányai során Philip Melanchthon legjobb tanítványaként lett ismert. 1569-ben már Lőcsén lutheránus lelkész volt. Philipp Melanchthonnak még a 16. század közepén kérdés-felelet alakjában megírt, 1619-ben Lőcsén kiadott latin nyelvtankönyvéhez (*Compendium grammaticae Latinae...*) írt ajánló verset Spillenberg, Xylander és Bocatius (RMNY 2: 281. o.). (

Az 1615. évi Spillenberg-címer 20. századi vízfestmény-ábrázolása

¹¹ *Lőcsei stipendiánsok és literátusok*, 149. o.

Spillenberg kiváló kapcsolatban állt a lőcsei lutheránus lelképásztorokkal. 1635-ben Alauda Bertalan lőcsei lutheránus lelképásztor leánya, Hertel András kisszebeni tanácsos nevelt leánya, Lapscher Zsuzsanna menyegzőjére a híres orvosdoktor már fiaival, Spillenberg Jónással és ifjabb Spillenberg Sámuellel írt üdvözlő verseket a *Gamelia votiva et beneprecatoria in solemnitate nuptiarum...* című, német és latin nyelvű lakodalmi versgyűjteménybe (RMNY 2: 599. o.).

A *Faustae acclamationes in optatissimum... Christophori Schlegelii...* címet viselő, 1647-ben Lőcsén kiadott versgyűjteményben megjelentetett üdvözlőverssel köszöntötte Schlegel Kristófot, a Boroszlóbból Lőcsére költöző új lutheránus papot. 1648. október 25-én Spillenberg Sámuel orvosdoktor, aki ekkor már ötven éve volt Lőcse város hivatalos orvosa, másokkal egyetemben sok szerencsét kívánt Schlegel Kristóf lőcsei lelkésznek és a boroszlói Rosina Glogernek aznap esküvőjük alkalmából (RMNY 3: 2177., 2232. sz.).

Spillenberg Sámuel 1654. június 11-én Lőcsén halt meg. Haláláról a *Miscellanea Curiosa, sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum Academiae Naturae Curiosorum* latin nyelvű folyóirat még 1688-ban is megemlékezett, és egyúttal közölte az *Effigies humana in ossiculo cordis humani* (A szív csontocskáján lévő emberalakról) címet viselő, kisebb terjedelmű latin nyelvű anatómiai észleletét (WESZPRÉMI 1960, 343. o.).

Spillenberg Sámuel és fia, Spillenberg Dávid (1627–1684) orvosdoktorok életművét és hírét jól tükrözik a *Memoria Medicorum Thorunensis* (Torunyi orvosok emléke) című alkotás 687. verssorában írtak:

„Ott, hol a Kárpátok magas ormai nyúlnak az égig
Leucopolis mellett, a gonosz bajokat kikezelvén,
Két Spillenberg neve él a szívekben örökké.”¹²

A Spillenberg család az első volt azon magyarországi családok között, ahol apáról fiúra szálló hivatás lett az orvoslás; ráadásul a család több tagja is kiemelkedő érdemeket szerzett az orvostudomány területén (BUZINKAY 1974).

A lutheránus „Spillenberg-nemzetség szinte fogalomná lett” a történelmi orvoscsaládok között (PUKÁNSZKY 1926, 364. o.).

A Spillenberg család a 16–18. századi lőcsei lutheránus közösségben kiemelkedő szerepet töltött be. Érdemes megemlíteni, hogy az itteni lutheránus fatemplom a mostani temető területén, a Ménhárd-kapuvál szemben, a 17. század végén épült föl. A kuruc szabadságharc idején e templom leégett: a helyén 1713-ban új fatemplomot emelt a lőcsei lutheránus közösség. Czenthe Miklós 2012. augusztusi, nagy jelentőségű lőcsei levéltári kutatása során derített fényt arra, hogy a régi lőcsei lutheránus fatemplom oltárasztala alatt temették el a Spillenbergek és rokon családjaik, a Calisiusok és az Újházyak több tagját is.

¹² WESZPRÉMI 1960, 343. o.

Hivatkozott művek

- A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve.* Szerk. DEMKÓ Kálmán – HAJNÓCZY R. József. Lőcse, 1889.
- BOGDÁN István 1963. *A magyarországi papíripar története 1530–1900.* Budapest.
- BUZINKAY Géza 1974. Orvostörténetünk nagyjai. 9. Spillenberg orvoscsalád. *Egészségügyi Munka*, 9. sz. 319–320. o.
- DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL 2012. Hit és tudás Spillenberg Sámuel lőcsei orvos életművében. *Evangelikus Élet*, 77. évf. 7. sz. február 19. 14. o.
- HÓMAN Bálint 1925. *A forráskutatás és forráskritika története.* Budapest.
- HORÁNYI, Alexius 1777. *Memoria Hungarorum et Provincialum scriptis editis notorum.* 3. köt. Pozsony.
- Lőcsei stipendiánsok és literátusok.* S. a. rend. KATONA Tünde – LATZKOVITS Miklós. Szeged, 1990. /Fontes Rerum Scholasticarum II/1./
- MAGYARY-KOSSA Gyula 1995. *Magyar orvosi emlékek.* 3. köt. Budapest. Reprint.
- MIKÓ Árpád – VERŐ Mária (szerk.) 2008. *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század).* Budapest.
- Monum. Okm.* XXIV. köt.
- PRÓDER István – FÁBIÁN Éva – VARGÁNÉ Nyári Katalin 2001. Tanulmányok és alkotások a Magyar Vegyészeti Múzeum gyűjteményeiben. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Prof. dr. Pungor Ernő tiszteletére.* Szerk. VAMOS Éva – VAMOSNÉ VIGYÁZÓ Lilly. Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla 1926. *A magyarországi német irodalom története (a legrégibb időktől 1848-ig.)* Budapest.
- Régi magyarországi nyomtatványok 1601–1635.* 2. köt. Szerk. BORSA Gedeon – HERVAY Ferenc – HOLL Béla. Budapest, 1983.
- Régi magyarországi nyomtatványok 1636–1655.* 3. köt. Szerk. HELTAI János – HOLL Béla – PAVERCSIK Ilona – P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, 2000.
- SZENCZI MOLNÁR Albert 1975. *Discursus de summo bono* [Értekezés a legfőbb jóról]. Szerk. Tolnai Gábor. Budapest. /Régi Magyar Próza Emlékek 4./
- SZINNYEI József – SZINNYEI József 1878. *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472–1875.* Budapest.
- WACZULIK Margit 1986. *A táguló világ magyarországi hírmondói.* Budapest.
- WESZPRÉMI István 1960. *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* 1. köt. *Első száz. Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia.* 1. köt. *Centuria prima.* Reprint. Budapest.
- ZIMMERMANN Frigyes 1933. A lőcsei pestiskönyvről. *Természettudományi Közöny*, 65. évf. 977–978. o.

Diószegi György Antal (Budapest, 1962) jogtanácsos, családtörténész, művelődéskutató. 2009 szeptemberétől a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság titkáráként tevékenykedik. Fél száz előadás, számos tanulmány és cikk fémjelzi kutatói munkáját. 1981 óta publikál (*Magyar Nemzet, Tokaj és Hegyalja, Ethnica, Széphalom, Honismeret*). Tanulmányainak, cikkeinek jelentős része a család-, hely- és községtörténet egysége jegyében a Felvidék és Tokaj-Hegyalja 17–19. századi történeti folyamatait, néprajzi értékeit mutatja be.

